

- Україні. – К., 1959.
2. Леценко М.Н. *Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60-90-ті роки XIX ст.)*. – К., 1970.
  3. Лось Ф.Є., Михайлюк О.Г. *Класова боротьба в українському селі. 1907-1914*. – К., 1976.
  4. Ресніт О.П. *Сільське господарство України в роки Першої Світової війни // Український селянин*. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.
  5. Михайлик А.О. *Розвиток скотарства на території Правобережної України в ринкових умовах другої половини XIX – на початку XX ст. // Український селянин*. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.
  6. Пилипенко О. *Місце українського селянства в зовнішній торгівлі Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. // Київська старовина*. – 2005. – № 4.
  7. *Сельское хозяйство Украины*. – Х., 1923.
  8. *Всероссийская сельскохозяйственная перепись 1916 года. Подольская губерния*. – Вип. 1. – Каменец-Подольский, 1917.
  9. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві*. – Ф. 442. – Оп. 691. – Спр. 237. – Ч. I.

О. Й. Дем'янюк

ВОЛИНЬ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (За матеріалами Державного архіву Волинської області)

Волинська губернія протягом Першої світової війни та періоду Української революції 1917 – 1920 рр. була театром бойових дій та політичних баталій. Її територією проходили фронти, відбувалися бої німецьких, австро-угорських, польських, російських, українських, радянських військ у різних конфігураціях та союзах. Місцеве населення, ставши заручником ситуації, брало безпосередню участь у тодішніх військово-політичних перипетіях, що вплинуло як на його соціально-економічне становище, так і на рівень національної свідомості.

Документи вищезазначеного історичного відрізка зберігаються в архівних установах нашої держави і, по суті, виступають неупередженими джерелами при дослідженні політичних, військових, соціально-економічних хитросплетень Першої світової війни та періоду українських національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр.

Для об'єктивного вивчення та аналізу суспільно-політичних процесів будь-якої епохи в окремо взятому регіоні, дослідженні певних аспектів його розвитку, усвідомлення особливостей впливу загальнодержавних подій на ситуацію в адміністративних одиницях країни, важливим є дослідження фондів місцевих (обласних, міських) архівів. Так, для всебічного вивчення життя населення Волинської губернії у 1914 – 1923 рр. можна звернутися до архівів Житомирської, Волинської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей, території яких повністю чи частково входили до складу губернії в той історичний період. Зокрема, важливі відомості містяться у фондах Державного архіву Волинської області.

Аногований реєстр фондів періоду до 1939 р. у 2008 р. упорядковано директором Державного архіву Волинської області (ДАВО) В. Гикою [1]. У виданні міститься коротенький перелік заголовків справ фондів від 1 до 527. Окрім того, В. Гика виступав з повідомленнями щодо наявних у архіві документів з означеного періоду під час обласних історико-краєзнавчих науково-практичних конференцій [2, 125 – 145; 3, 40 – 44; 4, 28 – 40]. Однак ці публікації не здатні задовольнити інтересу дослідників періоду Першої світової війни та доби Української революції через свою фрагментарність.

Автор ставить мету докладно висвітлити матеріали тих фондів ДАВО, які можуть суттєво доповнити або посилити висновки, отримані в результаті роботи з фондами центральних і регіональних архівів України стосовно військово-політичного та соціально-економічного становища Волинської губернії у зазначений період. Суттєве значення для цього мають документи місцевих органів влади та самоврядування, переписка з центральними органами влади, взаємозв'язки вертикалі столиця – губернія – повіт – волость. Для вивчення окремих аспектів політичного та господарського життя губернії, зокрема її західних повітів – Луцького, Ковельського та Володимир-Волинського; у нагоді можуть стати і фонди, які містять відомості про діяльність місцевих організацій, товариств, клубів, закладів.

Фонд 3 «Луцька міська управа, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, 1870 – 1919 р.» містить 1781 справу. Близько 400 справ відносяться до періоду 1914 – 1923 рр. Ці справи містять укази, циркуляри, постанови, протоколи засідань Волинського губерньського правління, циркуляри та обіжники Волинських повітових комісарів, старост, постанови Луцької міської думи про вибори до органів міського самоврядування, протоколи засідань Луцької міської думи, Луцької міської управи, протоколи перевірки діяльності органів Луцького самоврядування, протоколи засідань ревізійної комісії Луцької міської громадської ради, постанови і накази Луцької повітової міської міліції.

Місцевими органами влади нерідко дублювалися розпорядження вищестоящих органів влади та передавалися низовим структурам. Як правило, циркуляри та обіжники стосувалися господарської, статистичної та адміністративної сфер. Деколи вони мали політичне забарвлення. Так, Волинський губерньський комісар направив у повітові органи влади обіжник, в якому зазначалося, що «за часи гетьманства по місцевим установам Міністерства Внутрішніх Справ, при урядованню, часто нехтувалась державна українська мова, або вживалась неможлива макаронічна мова, що склалася з безграмотно переказаних за допомогою словників російських слів та перекручених слів українських» [5, 190].

Відомості про умови проживання міського населення можна почерпнути зі справ, у яких містяться документи щодо відкриття в Луцьку чоловічої гімназії, евакуації установ та окремих категорій громадян під час Першої світової війни, діяльності церковних шкіл і роботи православного Хрестовоздвиженського братства. Промовистими є справи з проханнями жителів Луцького повіту про відшкодування збитків, завданих воєнними діями, статистичні відомості про чисельність і рід занять населення м. Луцька, списки торгових і промислових підприємств, навчальних закладів, синагог, молитовних і єврейських шкіл. З повідомлення начальника Луцької повітової міліції довідуємося, що у вересні 1917 р. кількість населення Луцька зросла більше, ніж удвічі через наплив біженців з Галичини [6, 2], а з довідки Луцької міської управи довідуємося, що в серпні 1915 р. з Луцька були евакуйовані середні і нижчі школи міста, які до квітня 1918 р. так і не повернулися назад [7, 17].

До періоду Першої світової війни відносяться справи з відомостями щодо розташування частин російської армії в м. Луцьку та повіті, мобілізації місцевого населення, виконання трудових повинностей жителями Луцького повіту, накази по Луцькому гарнізону. Так, зі справи 215 дізнаємося, що напередодні Першої світової війни в Луцьку офіцери та солдати 43-го піхотного Охотського полку, 44-го піхотного Камчатського полку та 11-го гусарського Ізюмського полку мешкали у приватних осіб: Шойхета, Баргмана, Фельденкрайза, Гуна,

Власової, Тетельбойма, Пінчука, Кнехта, Деберта, Клігера та інших [8, 544–548].

У фонді 3 містяться документи, в яких влада закликає місцеве населення до спокою, допомоги російській армії та сім'ям мобілізованих, роз'яснює ситуацію в регіоні. У протоколі зборів міських голів і старост Волинської губернії від 7 вересня 1914 р. зазначалося, що «в особливо несприятливих умовах знаходяться міста Волинської губернії, які входять в район діючої армії (Дубно, Ковель, Кременець і Володимир-Волинський), так як залізничні станції в цих містах нерідко бувають зовсім закриті для потреб приватного вантажообігу» [9, 59]. У цій же справі містяться дані щодо кількості мобілізованих до російської армії на осінь 1914 р.: Ізяслав – 55 осіб, Ковель – 350, Кременець – 600, Луцьк – 316, Новоград-Волинський – 430, Рівне – близько 600 осіб запасних та ратників ополчення [9, 66–69].

У цьому фонді зібрані документи, які поступали до повітових та міських органів влади від центральних установ в добу Української революції: закони Української Центральної Ради, накази Головного комісаріату Української Народної Республіки, циркуляри Генерального Секретаріату УНР про вибори єврейських громадських Рад та статут єврейських товариств, грамота гетьмана П. Скоропадського, циркуляр Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів, інструкція Директорії УНР про вибори в Конгрес трудовою народу України, листування з Міністерством юстиції, Міністерством народної освіти, Міністерством праці.

Фонд 49 «Луцький окружний суд, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, 1880–1919 рр.» містить справи, які висвітлюють роботу кримінального, цивільного та реєстраційного відділів Луцького окружного суду, журнали розгляду судових справ на публічних судових засіданнях. У фонді зберігаються копії Закону Ради Народних Міністрів УНР про амністію, постанови Директорії УНР про полегшення становища карних злочинців, обіжник Міністерства судових справ УНР про арешти колишніх офіцерів російської армії.

Значну частину матеріалів фонду займають справи, які містять відомості про різноманітні злочини та правопорушення на території західних повітів Волинської губернії. До найбільш поширених можемо віднести справи про грабунки та розорення панських маєтків, псування їх майна, захоплення млинів, землі, пасовищ, порубку лісу, оранку чужої землі, крадіжку худоби як у поміщиків, так і у волинського монастирського духовенства, крадіжку військового майна та амуніції, ухилення від мобілізації місцевого чоловічого населення. Характерними для того часу були повідомлення, як-от телеграма з Острога: «Економія Ільковці Кременецького повіту розгромлена селянами. Забрані інвентар і хліб. Прошу розпорядження розслідувати, відібрати награбоване» [10, 1]. Серед справ фонду зберігаються документи про грабівницькі дії солдат російської армії. З посиленням більшовицької агітації в армії ці випадки почастішали та набули масового і жорстокішого характеру. Свідчення цьому – рапорт начальнику Ямпільської волосної міліції Кременецького повіту про безчинства в м. Ямпіль солдатів 2-го гусарського ескадрону [11, 2–27].

Фонд 202 «Луцька повітова оціночна комісія, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, 1916–1918 рр.» містить 59 справ, більшість з яких вміщує переписку про визначення розміру збитків, завданих мешканцям Луцького повіту під час військових дій. Аналіз справ дає підстави стверджувати, що в серпні 1915 р. під загрозою залишення території західних повітів Волинської губернії російське командування зажадало від місцевого населення знищення посівів, майна та реманенту.

Окрім того, зафіксовано випадки, коли російське військо, відступаючи, знищувало селянське добро.

Інший напрям скарг до оціночної комісії полягав у зверненнях громадян щодо відшкодування шкоди, завданої будівлям та майну приватних осіб під час розквартирування в них особового складу російської армії. Особливістю роботи Луцької повітової оціночної комісії є той факт, що її діяльність набула найбільшого навантаження за доби Гетьманату П. Скоропадського, коли місцеві жителі Волині повернулися до місць свого довоєнного проживання.

Фонд 266 «Ковельський повітовий військовий начальник, м. Ковель Ковельського повіту Волинської губернії, 1874–1917 рр.» у 50 справах вмістив документи з відомостями про стан зброї та боєприпасів Управління Ковельського повітового військового начальника, листування зі штабом Варшавського військового округу, Ковельським повітовим по військових справах присутством про проведення мобілізації, облік військовозобов'язаних запасу, розподіл на розряди офіцерських чинів запасу, набір та звільнення військовозобов'язаних, про перевірку стану здоров'я. Фонд подає дані про залучення місцевого населення до трудових повинностей на користь російської армії. Завідувач етапно-транспортною частиною XII армії звітується про набір робочих груп з числа місцевого чоловічого населення [12, 41], інформує про дезертирів та результати їх пошуку [12, 317–321].

Фонд 347 «Володимир-Волинський з'їзд мирових суддів Володимир-Волинського судово-мирового округу, м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, 1869–1919 рр.» містить інформацію про стан евакуації майна, членів Володимир-Волинського з'їзду мирових суддів та членів їх сімей, списки евакуйованих та списки осіб, які залишилися на місці попереднього проживання, відомості про пожежертви працівників Володимир-Волинського судово-мирового округу на потреби війни. За поданими там даними мирові судді, судові пристави, секретарі мирових суддів, члени волосних судів зібрали в квітні 1915 р. суму 153 руб. 98 коп., в квітні – 135 руб. 70 коп. [13, 1–3].

У фонді 416 «Пульмівське волосне правління, с. Пульмо Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, крайні дати не встановлені» більшість інформації стосується господарського життя волості, становища місцевого населення в перші роки війни. З-поміж іншого, там наводяться приклади залучення селян до військових повинностей, зокрема, про щоденну відправку фіксованої кількості парнокінних підвод у розпорядження місцевого військового начальника [14, 21].

Фонд 429 «Володимир-Волинська українська окружна шкільна рада, м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, крайні дати не встановлені» містить дані про мережу українських шкіл на Володимир-Волинщині під час Першої світової війни, створеної за сприяння січових стрільців, списки вчителів українських шкіл, місце розташування цих шкіл, протоколи засідань української шкільної окружної ради. На засіданні ради в грудні 1916 р., зокрема, було зазначено, що до Володимир-Волинської української школи записалося 311 дітей, з яких постійно ходить 215 [15, 5зв.].

Фонд 500 «Володимир-Волинський повітовий військовий начальник, м. Володимир-Волинський Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, 1874–1917 рр.» знайомить із звітом комісії щодо перевірки мобілізаційної готовності управління 17 квітня 1914 р. та поясненнями повітового начальника до зауважень комісії. До речі, комісія відзначила високий рівень

підготовки повітового начальника до мобілізаційних заходів [16, 16], що говорить про готовність західних повітів Волинської губернії до оперативного проведення мобілізаційних заходів із початком бойових дій. Початок Першої світової війни це підтвердив.

Ще кілька фондів Державного архіву Волинської області містять значно менші інформативні відомості. Так, фонд 517 «Милецьке духовне училище, містечко Маціов Ковельського повіту Волинської губернії, початкова дата – 1833 р., кінцева дата не встановлена» містить переписку правління цього духовного училища з різними державними установами щодо повернення їй майна, втраченого через евакуацію 1915 р. до Житомира [17, 31].

Фонд 85 «Луцька повітова земська управа, м. Луцьк Луцького повіту Волинської губернії, 1911 – 1919 рр.» містить матеріали засідань Луцьких повітових земських зборів, рапорти дільничних лікарів повіту, листування з Волинською губернською земською управою. З даних фонду дізнаємося, що більшість земських установ Луцького повіту розпочала евакуацію з 15 серпня 1915 р., звільнивши попередньо своїх працівників [18, 110].

Таким чином, можемо констатувати, що фонди ДАВО містять матеріали, які дозволяють підтвердити, уточнити та аргументувати загальні висновки з проблем Першої світової війни та доби Української революції. Крім того, документи, які є у фондах архіву, дають можливість вивчити специфіку протікання суспільно-політичних процесів в регіоні під час подій загальнодержавного значення.

1. Державний архів Волинської області: Анотований реєстр описів: Фонди періоду до 1939 року / Упор. В.М. Гика. – Луцьк, 2008.
2. Гика В. Історія Маневиччини у фондах Державного архіву // *Минуле і сучасне Волині й Полісся*. – Вип. 13. – Луцьк, 2004.
3. Гика В., Забокрицька М. Історія Луцького району, його населених пунктів у документах державного архіву // *Минуле і сучасне Волині й Полісся*. – Вип. 22. – Луцьк, 2007.
4. Гика В. *Горохівщина в архівних документах // Минуле і сучасне Волині й Полісся*. – Вип. 31. – Луцьк, 2009.
5. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 1541.
6. ДАВО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 1629.
7. ДАВО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 1736.
8. ДАВО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 215.
9. ДАВО. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 1284.
10. ДАВО. – Ф. 49. – Оп.1. – Спр. 107.
11. ДАВО. – Ф. 49. – Оп.1. – Спр. 511.
12. ДАВО. – Ф. 266. – Оп.1. – Спр. 41.
13. ДАВО. – Ф. 347. – Оп.2. – Спр. 6.
14. ДАВО. – Ф. 416. – Оп.1. – Спр. 90.
15. ДАВО. – Ф. 429. – Оп.1. – Спр. 1.
16. ДАВО. – Ф. 500. – Оп.1. – Спр. 1.
17. ДАВО. – Ф. 517. – Оп.1. – Спр. 15.
18. ДАВО. – Ф. 85. – Оп.1. – Спр. 6.

А. В. Сьпченко

ДИСКУССІЯ ТРУДОВОЇ НАРОДНО-СОЦІАЛІСТИЧЕСЬКОЇ ПАРТІЇ О САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ

IV Универсал Української Народної Республіки (УНР) от 11 января 1918 г. провозгласил самостоятельность Украины: полное отделение Украины от Российской Республики в качестве «самостоятельной, ни от кого независимой, свободной, суверенной державы». Это событие было воспринято весьма неоднозначно различными политическими деятелями.

Трудовая народно-социалистическая партия (ТНСП, народные социалисты, энесы) всегда уделяла

большое внимание Украине. В марте-апреле 1918 г. усилилась борьба большевиков с политическими партиями и легальные условия для деятельности последних, в том числе и ТНСП, в Центральной России ликвидируются. Украинские отделы ТНСП становятся наиболее действенными в партии. Энесы в Украине оставались верными идеалам своей партии и трепетно относились к судьбоносным проблемам развития России и Украины. Некоторые видные деятели ТНСП проводили весьма важную работу в Украине, пользовались значительным авторитетом и были представлены в государственных и общественных органах управления. Так, член ЦК ТНСП и председатель её Киевского областного комитета Д. Одинец был представителем партии в Украине, являясь помощником генерального секретаря по национальному вопросу в Украинской Центральной Раде (УЦР), министром по всеукраинским делам при Раде. Когда к власти пришел гетман, то Одинец оставил министерский пост, следуя решению партии о том, что члены ТНСП не имеют право принимать участие в правительстве гетмана [1, 1]. После этого он был председателем выборного великорусского Совета. Член ЦК ТНСП А. Марголин с апреля 1918 г. был членом Верховного суда УНР, товарищем министра иностранных дел УНР [2, 572]. Член ЦК ТНСП А. Саликовский в феврале-сентябре 1917 г. был представителем Комитета украинских автономистов-федералистов и Украинской Рады в Москве, в сентябре 1917 – мае 1918 гг. – губернским комиссаром Киевщины [3, 11]. В. Мякотин был не только одним из организаторов и руководителей ТНСП, но и крупнейшей антибольшевистской организации «Союз Возрождения», центральные органы которой в 1918 г. находились в Киеве. Поэтому исследование выше обозначенной темы не только восстанавливает ранее не известные страницы деятельности одной из общероссийских партий – ТНСП, но и выявляет отношение видных ее деятелей, являющихся одновременно и известными деятелями Украины, к проблемам государственного устройства России и Украины в этот период.

В историографии избранная тема ранее не рассматривалась, хотя косвенно мы касались некоторых ее аспектов при исследовании ТНСП в ряде прежних работ [4 – 5]. Источниковая база исследования представлена неопубликованными архивными материалами и периодической партийной печатью. Информационно ценными являются источники партийного происхождения: протоколы заседаний Харьковского губернского комитета и общих собраний Харьковской группы за 1917 – 1918 гг.; агитационно-пропагандистская и листовая литература ЦК и украинских отделов ТНСП. Некоторые из перечисленных источников были опубликованы нами в сборнике документов ТНСП [6].

13 января 1918 г. состоялось общее собрание областного, городского комитетов и Киевского отдела ТНСП, которое осудило IV Универсал УЦР. На собрании с докладом выступил Д. Одинец. Собрание выразило свое отрицательное отношение к провозглашению самостоятельности и приняло резолюцию, осуждающую IV Универсал. Резолюция была издана гектографическим способом и распространена среди членов партии [7, 6].

Выступая против IV Универсала, энесы заявили, что полное отделение Украины от России, при оставлении открытым вопроса федеративной связи с Республиками бывшей Российской империи, является проявлением пагубного преувеличения собственных национальных сил. Они обращали внимание на то, что национальный сепаратизм обрекает государство на беспомощность. Отмечалось, что Украина, являясь страной земледель-